

УДК 908 (478)

DOI: 10.30840/2413-7065.2(87).2023.282261

УНІВЕРСАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ЕТНОГЕНЕЗИ
НАРОДІВ СЕРЕДНЬОЇ СМУГИ ЄВРОПИ***Леонід ЗАЛІЗНЯК***orcid.org/0000-0001-8924-8122*

доктор історичних наук, професор,

завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України

Анотація. За доби незалежності України, а саме з 1991 р., в українській етнології сталися суттєві зрушення. Вони були прямим наслідком 30-літньої дискусії між прибічниками різних версій україногенези (ранньосередньовічної, киеворуської, пізньосередньовічної, трипільської), яка часом протікала в досить гострій формі. Зокрема, на дальньому маргінесі опинилися аматорські фантастичні «концепції» про походження українців від різних доісторичних пращурів – трипільців, арійців тощо. Пішла в небуття радянська ідеологема «давньоруська народність», що була основою офіційної в СРСР пізньосередньовічної версії походження східнослов'янських народів, зокрема й українців. Їй на зміну прийшла започаткована М. Грушевським і розроблена кількома поколіннями українських істориків, етнологів, лінгвістів, археологів ранньосередньовічна концепція україногенези, яка відповідає закономірностям етністоричного розвитку народів середньої смуги Європи за доби середньовіччя, Нового та Новітнього часів.

Стаття присвячена перипетіям згаданої «тридцятилітньої війни» українських етнологів щодо захисту й утвердження верифікованої ранньосередньовічної концепції походження українського народу в свідомості українського суспільства. Особлива увага приділена обґрунтуванню універсальних принципів етногенези народів середньої смуги Європи, що лежать в основі зазначеної версії україногенези.

На жаль, у сучасній українській історіографії ця етнологічна тематика осмислюється не завжди об'єктивно. Так, у фундаментальному дослідженні К. Івангородського, присвяченому проблемі етногенези східних слов'ян, не знайшлося місця для констатації цих важливих зрушень у проблематиці україногенези, що сталися в Україні за доби незалежності за активною участю співробітників відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Саме завдяки їхнім науковим і науково-популярним напрацюванням ранньосередньовічна концепція походження українців стала домінуючою у науковому й суспільному просторі України.

Ключові слова: етногенез українців; середньовіччя; давньоруська народність; літописні племена; НДІ українознавства МОН України.

UNIVERSAL REGULARITIES OF ETHNOGENESIS
OF PEOPLES FROM THE CENTRAL AREA OF EUROPE**Leonid ZALIZNIAK**Doctor of Historical Sciences, professor, Head of the Department
of Archaeology of the Stone Age of Institute of Archaeology of NASU

Annotation. During the period of independence, starting in 1991, significant changes occurred in Ukrainian ethnology. They were a direct consequence of a 30-year debate between supporters of

* Подано в авторській редакції.

different versions of Ukrainian genesis (early mediaeval, Kyivan Rus, late mediaeval, Trypillia), which sometimes took place in a rather acute form. In particular, amateur fantastic "concepts" about the origin of Ukrainians from various prehistoric ancestors - Trypilians, Aryans, etc. - were left on margins. The Soviet ideologeme of the ancient "Old Rus nationality", which was the basis of the official USSR late mediaeval version of the origin of the East Slavic peoples, including the Ukrainians, disappeared. It was replaced by the early mediaeval concept of Ukrainian genesis, initiated by M. Hrushevskyyi and developed by several generations of Ukrainian historians, ethnologists, linguists, and archaeologists, which corresponds to the regularities of the ethno-historical development of the peoples of the middle part of Europe during the Middle Ages, New and Modern times.

The article deals with some vicissitudes of the before mentioned "thirty-year war" of Ukrainian ethnologists for the protection and affirmation of the verified early mediaeval concept of the origin of the Ukrainian people in the consciousness of Ukrainian society. Special attention is paid to the substantiation of the universal principles of the ethnogenesis of the peoples of the middle part of Europe, which are the basis of the mentioned version of Ukrainian genesis.

Unfortunately, in modern Ukrainian historiography, this ethnological theme is not always understood objectively. Thus, in the fundamental research of K. Ivangorodskyyi, dedicated to the problem of the ethnogenesis of the Eastern Slavs, there was no place to state these important shifts in the problem of Ukrainian genesis that took place in Ukraine during the period of independence with the active participation of employees of the Department of Ukrainian Ethnology of the Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Culture of Ukraine. Thanks to their scientific and popular scientific works, the early mediaeval concept of the origin of Ukrainians became dominant in the scientific and social space of Ukraine.

Key words: *ethnogenesis of Ukrainians; Middle Ages; Old Rus nationality; Kyivan Rus; Research Institute of Ukrainian Studies of MESU.*

Постановка проблеми. Повернення з більш ніж столітнього забуття ранньосередньовічної концепції походження українців сталося не в останню чергу завдяки новим, переконливим аргументам на її користь. Серед них універсальні принципи етногенези народів середньої смути Європи за доби середньовіччя, що вперше були сформульовані ще наприкінці ХХ ст. [20; 22, с. 49]. За чверть століття, що минуло з того часу, зазначені закономірності етнічного розвитку неодноразово зазнавали критики з боку різних опонентів ранньосередньовічної версії походження українців. Численні закиди опонентів проти аргументації на користь зазначеної версії україногенези потребують відповіді, чому й присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Повну збірку претензій до згаданих закономірностей етногенези народів Європи, зокрема й українців, а також персонально до автора, який сформулював ці закономірності, містить нова фундаментальна монографія К. Івангородського [32]. Тож попри стрімко зростаючу популярність започаткованої М. Грушевським ранньосередньовічної версії україногенези вона все ще потребує захисту від прибічників конкуруючих з нею концепцій, що не витримали перевірки фактами та аргументами і в наш час мають лише суто історіографічну цінність.

Метою статті є висвітлення головних аспектів тридцятилітньої етнологічної дискусії між прибічниками різних

концепції походження українського народу. Особливу увагу приділено обґрунтуванню універсальних принципів етногенези народів середньої смуги Європи, що лежать в основі домінуючої в сучасній Україні ранньосередньовічної версії україногенези.

Виклад основного матеріалу. З перших років незалежності України зріс інтерес її громадян до вітчизняної історії. Серед найбільш актуальних питань, що потребували нагального вирішення, була й проблема походження українського народу. Тридцять років тому, а саме у 1993 р., автор цих рядків був запрошений на роботу за сумісництвом до відділу етнології щойно створеного Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, де обрав об'єктом вивчення етнологічну тему «Етногенез українського народу». Вибір саме такої наукової теми був зумовлений не лише її актуальністю, але й досвідом дослідження етногенетичних процесів у первісних суспільствах, отриманим мною за місцем основної роботи в Інституті археології НАН України [15, с. 52–56; 21, с. 218–225; 31, с. 140–142].

Систематизація поглядів на україногенез дала можливість згрупувати їх у чотири головні версії: трипільсько-арійська, ранньосередньовічна, киеворуська та пізньосередньовічна [18, с. 3]. Від киеворуської версії пізніше довелося відмовитися, оскільки автору вона видалася не самостійною, а варіантом ранньосередньовічної концепції [25, с. 96–98; 28, с. 12].

Знайомство з працями різних дослідників з проблеми україногенези зробило мене переконаним прибічником ранньосередньовічної версії, біля витоків якої стояв М. Грушевський, який

«ототожнював Антів з предками нашого народу» [11, с. 117]. Пробудження інтересу наукової спільноти до проблеми походження українців загострило дискусії між прибічниками різних версій україногенези, що стимулювало роботу над обґрунтуванням етногенетичних концепцій. Тож останні 30 років автор цих рядків переймався пошуками фактів та аргументів на користь ранньосередньовічної концепції україногенези та дискусіями з її опонентами.

Наслідком суттєвої активізації етногенетичних досліджень українських науковців доби незалежності став значний прогрес у вивченні проблеми походження українців. Трипільська версія україногенези підтвердила свій статус продукту міфотворчості романтичних amatorів [20, с. 39–63; 31, с. 426–435], а пізньосередньовічна – далекої від науки радянської ідеологеми часів пізнього сталінізму [19, с. 85–96; 31, с. 407–424].

Тож з кінця минулого століття дедалі більшої популярності серед науковців та освічених громадян України набуває згадана ранньосередньовічна концепція україногенези. Її прибічники починають україногенез з появи на арені історії протоукраїнських племен антів та склавинів, археологічними відповідниками яких є пенківська та празька культури Північно-Західної та Центральної України, які датуються V–VII ст. Прямим генетичним нащадком празької культури є райковецька культура VIII–X ст., полишена літописними племенами полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, білих хорватів. З початком розвиненого середньовіччя (X–XIII ст.) літописні праукраїнські племена консолідувалися в державі Русь в аристократично-феодальну націю середньовіччя, як це сталося з

багатьма іншими народами середньої смуги Європи – англійцями, французами, німцями, поляками, чехами, моравами, хорватами, сербами та ін. У XVII–XVIII ст. європейські народи вступили в епоху формування модерних націй. Це стосується й русинів-українців, трансформація яких в сучасну модерну націю затяглася до нашого часу не в останню чергу через інкорпорацію України в депотичну й відсталу російську імперію.

Таким чином, русини-українці як етнос пройшли три основні фази етноісторичного розвитку, які також виразно прослідковуються в етнічній історії більшості великих етносів середньої смуги Європи – англійців, французів, німців, поляків, чехів, сербів, хорватів, русинів-українців та ін. Йдеться про такі фази етноісторичного розвитку згаданих народів: 1. Племінна раннього середньовіччя (V–X ст.); 2. Аристократично-феодальних націй розвиненого та пізнього середньовіччя (X–XVI ст.); 3. Модерних націй Нового та Новітнього часів (з XVII ст. до сьогодення).

Окрім аналогічних і синхронних фаз етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи, були також виявлені інші закономірності етнічного розвитку, що діяли в зазначеному регіоні Європи протягом останніх 1,5 тис. років [23, с. 49]. Маються на увазі народження у варварських провінціях імперії дочірніх постімперських етносів [20, с. 117–121]; тяглість етнокультурного розвитку як інструмент визначення початку етногенезу народу [20, с. 65–68]; підхід до етносів як до етнокультурних організмів, які з моменту народження постійно видозмінюються, проходять життєвий цикл і неминуче розчиняються серед сусідів [20, с. 65–68], та ін. Тож

бачення україногенезу формувалося, в тому числі, і з врахуванням «універсальних законів етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи», які часом фігурують у його працях як «визнані в Європі етнологічні принципи».

На кожну з цих етнологічних закономірностей у різний час звертали увагу різні дослідники, тим самим визнаючи їх за реально існуючі. Використання згаданих принципів етногенезу сусідніх народів для вирішення проблеми походження українців здалося нам перспективним. Тому автор цих рядків поєднав їх разом під назвою «універсальних законів етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи» з метою реконструкції та аргументації власного варіанту ранньосередньовічної концепції україногенезу. Екстраполяція зазначених етнологічних закономірностей на україногенез дала можливість підтвердити правдивість ранньосередньовічної версії походження українців.

Таким чином, понад чверть століття тому автор статті вперше звернув увагу на прямі паралелі етногенезу українців в етнічній історії народів Європи, які зароджувалися в зоні впливів Римської імперії [20, с. 117–128; 31, с. 493–497]. З того часу список визнаних багатьма етнологами та істориками закономірностей етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи суттєво поповнився, як і кількість опонентів, що не визнають авторського варіанту ранньосередньовічної версії україногенезу і вимагають додаткової аргументації зазначених етнологічних принципів, які лежать в основі його бачення етногенезу українців.

Своєю критикою радянських міфів щодо походження українців, зокрема

офіційної радянської версії походження українців з пізнього середньовіччя та неоімперської концепції давньоруської народності [16; 19; 20, с. 85–96], автор цих рядків накликав на себе гнів істориків та етнологів з московоцентричним баченням історії України. Особливо настирними в цьому відношенні останні 20 років є давній пошанувач «московської етнологічної школи» В. Балушок [2, с. 25, 28] та палка прихильниця і захисниця пріснопам'ятної «колиски трьох братніх народів» давньоруської народності (далі – ДРН) Н. Юсова [67; 68; 69; 24; 26; 28; 29, с. 187–202].

Згадані дослідники та їх численні однудумці закидають автору цих рядків, що він нібито не є фаховим етнологом, а за спеціальністю археолог, що досліджує епоху мезоліту. І взагалі, «дослідник береться не за свою справу», – заявила Н. Юсова [69, с. 444]. Причому сама Н. Юсова не мала етнологічної освіти, ніколи не працювала в наукових структурах етнологічного профілю (що постійно закидала автору), зате наполегливо претендувала на особисту монополію на історіографічний аналіз радянської ідеологеми ДРН, статус якої дослідниця підвищила до рівня «вчення» [69, с. 451; 29, с. 187–200; 32, с. 344].

До давніх симпатиків «московської етнологічної школи» та вірних адептів давньоруської народності в критиці аргументів Л. Залізняка на користь ранньосередньовічної концепції несподівано долучився в не зовсім академічній формі доктор історичних наук з Черкас К. Івангородський. В історіографічному аналізі моїх етногенетичних побудов він постійно підкреслює, що я археолог, «передусім знаний фахівець з епохи мезоліту», а не фаховий етнолог [32, с. 81,

193]. Дивує, що з великого гурту дослідників україногенези лише автор цих рядків удостоївся пильної уваги до його первинної спеціалізації в галузі археології. Звернемо увагу шановного Костянтина Васильовича, що серед численних дослідників проблеми походження українців найменше «чистих» етнологів, при всій сумнівності цього визначення, а все більше археологів-славістів (В. Петров, М. Брайчевський, В. Баран, В. Терпиловський, В. Седов), археологів-русистів (П. Толочко, О. Моця), археологів-філософів (Ю. Павленко), навіть археологів-фантастів (Ю. Шилов), а найбільше просто істориків (М. Грушевський, Я. Дашкевич, Я. Ісаєвич, Г. Касьянов, О. Толочко, Н. Юсова та багато ін.), для яких україногенез далеко не був базовою тематикою. Наприклад, Г. Касьянов закінчив аспірантуру й успішно захистив у 1986 р. кандидатську дисертацію на актуальну тему участі профспілок у соціалістичному будівництві в Україні в 1926–1937 рр. [34]. Цікаво, що писав у своїй дисертації молодий дисертант про роль профспілок в організації в Україні Голодомору 1933 р. та Великого терору 1937 р.? Питання риторичне. Однак, на відміну від Л. Залізняка, К. Івангородський не має питань до Г. Касьянова як фахового етнолога з проблем україногенези, хоча останній з аспірантської лави займався і займається проблемами новітньої історії.

Навіть очільник славнозвісної «московської етнологічної школи» Ю. Бромлей «не етнолог, а історик», як зазначає К. Івангородський [32, с. 333]. Та й сам К. Івангородський прийшов до історіографії україногенези, судячи з його публікацій, не зовсім з етнології, а швидше з історичної проблематики

ранньомодерного часу. Не ставимо під сумнів, що він автор достатньої кількості статей з етнології, щоб захистити докторську дисертацію, але, судячи з його списку етнологічних публікацій, їх все ж у кілька разів менше, ніж у «мезолітика» Л. Залізника. Складається враження, що безпідставним звуженням моїх наукових інтересів до проблематики мезоліту опоненти намагаються знецінити мою компетентність у питанні етнології, тим самим компрометуючи і саму ранньосередньовічну концепцію україногенези. Постає питання: чому первинна спеціалізація Г. Касьянова в проблематиці радянських профспілок та їх ролі у будівництві соціалізму не заважає йому бути фаховим етнологом, а дослідження проблем мезоліту Л. Залізником виключає саму можливість для останнього фахово вивчати проблему україногенези?

Наведені приклади відомих археологів, які успішно досліджували проблему україногенези, свідчать, що наукові інтереси в археології не є протипоказаннями до занять етнологією. В моєму випадку швидше навпаки: вивчення етногенетичних процесів часів зародження етнічного поділу людства за кам'яної доби допомогло глибше зрозуміти ранню, племінну, фазу етногенези українців та їх слов'янських сусідів. Автор цих рядків досліджує принципи формування найдавніших етноплемінних спільнот верхнього палеоліту, мезоліту та неоліту з 80-х років минулого століття [15, с. 52–56; 21, с. 218–225; 31, с. 140–142]. Тому палеоетнологічні студії, розпочаті у 80-х роках минулого століття в Інституті археології НАНУ, у відділі етнології Інституту українознавства КНУ у 1993 р. закономірно

трансформувалися у вивчення проблеми етногенези українців.

Тож якщо автор цих рядків хронологічно піднявся до зазначеної проблематики від етногенетичних проблем первісності, то значна частина сучасних українських етнологів, навпаки, спустилася до проблематики україногенези зверху – з класичної медієвістики (О. Моця, П. та О. Толочко), з тематики ранньомодерного часу (К. Івангородський), від проблем новітньої історії (Г. Касьянов). А дехто потрапив до етнології, залишивши плідні дослідження на багатій ниві історії КНР та проблем будівництва соціалізму. Не знайомі зі специфікою етнічних процесів у первісних суспільствах і не знайшовши в ранньому середньовіччі характерних ознак сучасних етносів (національна самосвідомість, внутрішній ринок, загальнодержавна економіка тощо), деякі неофіти дійшли сумнівного висновку про безетнічність середньовічної Європи [44, с. 67; 24, с. 88–89; 32, с. 330].

Однак більшість істориків у пошуках свого місця в українській етнології зупинила свою увагу на ранньомодерному часі, коли згадані ознаки модерних націй починали проявлятися. Тим більше, що саме з пізнього середньовіччя виводила росіян, українців та білорусів офіційна радянська версія етногенези, освячена партією ще за часів Й. Сталіна. Писати в руслі офіційної концепції україногенези і ляяти незгодних з нею було не лише безпечно, але й перспективно для просування по щаблях академічної кар'єри.

Сучасна систематизація версій україногенези (трипільсько-арійська, ранньосередньовічна, киеворуська, пізньосередньовічна) була запропонована у 1996 р. [18, с. 3]. Як альтернативу

пострадянська історіографія поділила дослідників україногенези на два абсолютно штучних опозиційних табори: консервативних «примордіалістів» та прогресивних «модерністів» [35; 32, с. 185]. Якщо перші вбачають корені українського етносу у домодерних часах, то другі взагалі не визнають середньовічних витоків українського етносу, що красномовно наближує позицію «модерністів» до офіційної радянської версії походження братських східнослов'янських народів з XIV–XVI ст. «Модерністи» вважають сучасні нації породженням інтелектуалів та політиків модерного часу, що не мають генетичних попередників у попередні епохи.

Позірний релятивізм «модерністів» прозоро натякає на їх генетичний зв'язок з антипозитивістською філософією постмодернізму. Останній був дуже популярним на Заході в 60–70 роках ХХ ст., але фактично втратив актуальність на початку нашого століття зі смертю батьків-засновників (Ж. Дельоз, Ж. Ліотар, Ж. Бодріяр, Ж. Деріда). В Україну мода на постмодернізм надійшла наприкінці минулого століття і певною мірою збереглася до нашого часу. Тож було б доречно змінити назву істориків «модерністів» на «постмодерністів».

Дуалістичний поділ концепцій україногенези на застарілі та модерні Г. Касьяновим, що чверть століття тому мав сумнівний евристичний потенціал, врешті-решт, виявився контрпродуктивним і в наші дні має суто історіографічну цінність. Спроба віднести ранньосередньовічну версію україногенези М. Грушевського та його послідовників до архаїчних і застарілих концепцій, що не відповідають новомодним віянням у сучасній етнології, цілком провалилася.

Про це переконливо свідчить невпинно зростаюча популярність зазначеної концепції М. Грушевського, починаючи з кінця минулого століття. Показово, що число прихильників ранньосередньовічного походження українців значною мірою поповнюється за рахунок колишніх adeptів приснопам'ятної ДРН.

У цьому відношенні показова наукова доля відомого археолога-медієвіста О. Моці. У перші роки незалежності академічна наука України лишалася вірною радянській концепції ДРН. Переконаний прихильник ДРН, О. Моця на початку 90-х писав про «давньоруську народність як історичну реальність» [43, с. 3]. На зорі незалежності це називалося «зваженою позицією академічної спільноти». Критична стаття автора цих рядків «Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність» 1996 р. була зустрінута офіційною наукою в атмосфері глухої ворожості.

Однак за кілька років, на межі ХХ і ХХІ ст., монолітна когорта захисників «вчення» ДРН на чолі з П. Толочком та Н. Юсовою почала руйнуватися. Кілька вчених середнього покоління, в їх числі й О. Моця, не заперечуючи самого існування ДРН, відійшли від канонічного розуміння останньої як окремої етнічної спільноти «колиски трьох братніх народів». Вони проголосили, що вбачають у ній не етнічну, а культурно-політичну єдність, яка реалізувалася в державі Русь [49, с. 22–23; 57, с. 115–117]. Така точка зору фактично була формою заперечення самого існування ДРН. Адже остання виникла саме як етнологічна концепція, про що свідчить її етнологічна назва – «народність», якою було позначене явище. Його наповнення якимось іншим (державно-політичним,

культурно-історичним чи цивілізаційним), а не етнічним змістом фактично є запереченням самого існування в минулому такої народності. Тобто якщо «народності» не було, а була держава Русь (в чому ніхто не сумнівається), то згадана категорія дослідників, по суті, відкидала можливість існування ДРН як окремого східнослов'янського етносу [24, с. 87–90].

У 2007 р. колишній переконаний прихильник ДРН О. Моця визнав, що генеза концепції ДНР була зумовлена політичним завданням, «поставленим перед істориками радянським партійним керівництвом для обґрунтування історичних закономірностей виникнення багатонаціонального Союзу» [45, с. 189–190]. Відмова від концепції ДРН, сповідуваної дослідником ще у перші роки ХХІ ст., закономірно привела його до табору «примордіалістів», прибічників ранньосередньовічної версії україногенези – «на півдні східнослов'янського світу почала реалізовуватися схема поляни–руси–українці» [47, с. 54]. Красномовну назву має монографія дослідника 2012 р. «Анти» – «руси» – «українці», в якій О. Моця слідом за М. Грушевським пише про безперервний розвиток українського етносу, починаючи від антив V ст. [46].

Подібний шлях трансформації від прихильників «колиски трьох братніх народів» ДРН до її заперечення і визнання ранньосередньовічної концепції україногенези за роки незалежності пройшло багато українських істориків, етнологів, археологів. Масовий «дрейф» гуманітаріїв України від радянських ідеологів до політично незаангажованих історичних реалій став визначальною тенденцією нашого часу, яка потребує

окремого об'єктивного історіографічного аналізу.

Тож з легкої руки Г. Касьянова всі дослідники україногенези від С. Грушевського та М. Костомарова до М. Брайчевського, Я. Дашкевича, Г. Півторака, В. Барана, Л. Залізняка та багатьох інших, які виводили українців з доби середньовіччя, потрапили до табору «примордіалістів» – носіїв застарілих ідей, що нібито заважають молодому поколінню дослідників-«модерністів» вирішити проблему україногенези на засадах новомодної на кінець ХХ ст. філософії постмодернізму. Той же Г. Касьянов відшукав у книзі Б. Андерсона «Уявлені спільноти» [1] принципово відмінне, альтернативне «примордіалістському» і нетрадиційне бачення націй як «уявлених спільнот». Він же закликав революційних «модерністів» переглянути застарілі версії україногенезу через призму модної новації. «Визначення нації як уявленої спільноти (Б. Андерсон)... виглядає як найпридатніший інструментарій для дослідження української нації» [34, с. 264]. Тобто дослідник запропонував вважати українську націю ефемерною, уявленою спільнотою, а не історичною реальністю.

На заклик Г. Касьянова у перші роки ХХІ століття «модерністи» провели сміливий експеримент з реанімації радянської ідеології часів пізнього сталінізму давньоруської народності шляхом екстраполяції на неї «методологічних інновацій, які давно розроблялися для модерних націй», згаданого американського дослідника Б. Андерсона [1; 57, с. 115–117; 24, с. 89–90]. Однак чи правомірно переносити інновації з модерних націй, що формувалися в колоніях Америки, Африки, Азії в модерну епоху,

у глибоке середньовіччя на етнічні процеси у Київській Русі? Адже суттю модерних націй є капіталістична специфіка Європи Нового часу: комунікативне ринкове суспільство, масова уніфікована освіта національними мовами, промислове друкарство, парламентська демократія, національний ринок тощо. Зрозуміло, що нічого з цих новацій модерного часу не було у Київській Русі, як середньовічній державі з натуральним, неринковим господарством та закритими феодальними станами.

Тож реформувати імперську ідеологему ДРН шляхом екстраполяції на неї принципів націотворення модерного часу в країнах третього світу, про що саме йдеться в книзі Б. Андерсона, – ідея смілива, але, як показав час, непродуктивна. Принаймні за 20 років після відчайдушної спроби істориків-постмодерністів оживити дітище сталінських етнологів, «наливши нове вино в старі сталінські міхи», ряди прихильників ДРН в Україні суттєво порідили. У той же час російські колеги, зі зрозумілих, далеко не наукових, причин, продовжують плекати неоімперську «концепцію» ДРН і в наші дні.

Показово, що у своїх поглядах на етногенез українців революційні «модерністи» підозріло солідаризуються з офіційною радянською версією щодо пізнього формування східних слов'ян, зокрема й українців. Та й смілива спроба порятунку із залученням новомодерних постмодерністських новацій саме концепції ДРН як архаїчної ідеологеми сталінських часів потребує окремого пояснення.

З точки зору пострадянської історіографії, «гріх» «примордіалістів» на чолі з М. Грушевським полягав у тому,

що через надмірний патріотизм вони надто рано починали україногенез та ще й нібито стверджували, що українці сформувалися в ранньому середньовіччі і протягом усієї національної історії лишалися незмінними тощо [2, с. 12]. Однак ні засновник ранньосередньовічної концепції україногенезу М. Грушевський, ні його згадані послідовники ніколи не писали, що літописні племена VIII–X ст. чи русини Південної Русі X–XIII ст. були остаточно мовно та етнокультурно сформованими українцями, які в незмінному вигляді дожили до нашого часу [11, с. 177].

Зокрема, розуміння етносу автором цих рядків як етнокультурного організму передбачає його постійну еволюційну мінливість у процесі розвитку від народження до дезінтеграції та асиміляції решток його етнокультури іншими народами. Тобто протягом свого історичного буття народи постійно трансформуються, перманентно змінюючи, часом радикально, етнокультуру, мову, антропологію. Так, великі етноси середньої смуги Європи (англійці, французи, чехи, серби, хорвати, поляки, румуни, українці) протягом раннього середньовіччя пройшли племінну фазу розвитку (дитинство). У розвиненому середньовіччі вони творять перші держави (юність). Протягом XVII–XIX ст. вони входять у фазу зрілості і трансформуються в модерні нації (зрілість) [18, с. 74; 30; 31, с. 583–617]. З цих позицій твердити, що англійці, поляки чи українці прожили 1,5 тис. років у незмінному стані – повне безглуздя. Повторимо, що мешканці середньовічних Лондона, Парижа, Києва за мовою, етнокультурою, ментальністю – це не сучасні англійці, французи, українці, а їхні прями

пращури на середньовічному етапі їхнього історичного розвитку.

Як зазначалося, в наш час більшість фахівців з україногенези є прибічниками ранньосередньовічної концепції зародження українського народу, а дехто ще поступово «дрейфує» у той же бік. Однак деяким науковцям важко визнати помилковість своєї позиції, тому вони невтомно вишукують шпарини в самій концепції та надумані провини її прибічників.

Свої претензії до оприлюднених автором цих рядків етнологічних закономірностей етногенези народів середньої смуги Європи висловив, не надто добираючи слів, К. Івангородський, який назвав їх «ефемерними», до того ж «автор апелює до них без посилань» [32, с. 340]. Він докоряє йому, що той у своїй статті 2011 р. «не повідомляє, ким ці принципи з європейських вчених запропоновані (а відтак, у статті немає жодного на це посилання)... Переконані, не надто помилимося, припустивши, що винахідником цих «універсальних законів» і «принципів» є ніхто інший, як названий фахівець із мезоліту України, а отже, в Європі про них ніхто нічого не чув» [32, с. 193]. Розчаруємо шановного критика, але, на жаль, автор цих рядків не є «винахідником» згаданих закономірностей «універсальних для етногенези народів середньої смуги Європи». На кожну з них багато разів звертали увагу різні дослідники, а лише звів їх докупи з метою використання як інструменту дослідження етногенези українців на тлі інших етносів зазначеного регіону.

Дивує закид К. Івангородського, що на сторінці 6 статті 2011 р. нібито «немає жодного посилання». Відкриємо відповідну сторінку і знаходимо посилання

на О. Шпенглера, А. Тойнбі, Л. Гумільова, П. Толочка, які визнавали закономірності, що, на думку К. Івангородського, нібито «винайшов фахівець із мезоліту України» Л. Залізник. Можливо, критику недостатньо наявних у статті посилань, тоді так і слід писати, а не вводити читачів в оману неправдивою інформацією про їх повну відсутність.

Вважаю монографію К. Івангородського найповнішим на сьогодні історіографічним оглядом проблеми україногенези, який, проте, не позбавлений певних недоліків. Історіографічний аналіз є важливим і ефективним інструментом наукових досліджень. Зокрема, він прямо не вимагає особистого внеску дослідника в розробку конкретної проблеми, але дає можливість історіографу обмежитися критикою наукового доробку інших дослідників. Наприклад, вже згадуваний історіограф проблеми ДРН Н. Юсова у двох своїх монографіях загальним обсягом близько 1200 сторінок [67; 68] не знайшла місця, щоб визначитися щодо самого факту існування об'єкта дослідження, тобто ДРН [29, с. 194]. Зі слів авторки, їй «не доводилося ніколи і де б там не було декларувати власну позицію стосовно названої концепції», бо вона «не бере на себе відповідальність вирішувати цю проблему (існування ДРН. – Л. З.)» [69, с. 444, 451].

Цю більш ніж дивну позицію провідного історіографа ДРН в Україні, як позиціонувала себе Н. Юсова, відзначив також К. Івангородський [32, с. 192], що не завадило досліднику у своєму фундаментальному історіографічному дослідженні проблеми україногенези [32] уникнути викладення власного бачення витоків українського етносу. Якщо це спроба демонстрації

рівновіддаленості від існуючих концепцій україногенези з метою створення враження об'єктивності їх історіографічного аналізу, то виглядає вона досить штучно і непереконливо. Тим більше, якщо врахувати різну міру критичності, застосовану дослідником до різних концепцій україногенези.

Наприклад, аналіз наукового доробку Г. Касьянова та О. Толочка на ниві україногенези взагалі важко назвати критичним. Зокрема, історіограф делікатно оминув своєю увагою сміливу спробу згаданих авторів модернізувати сталінську ідеологему ДРН за допомогою постмодерністського бачення останньої як «уявленої спільноти» [34, с. 264; 57; 24, с. 89–90]. Після безнадійної спроби розібратися з термінологічною плутаниною на сторінках монографії В. Балушка 2004 р. [2] К. Івангородський дійшов несподівано комплементарного висновку щодо версії україногенези В. Балушка, визнавши її «найбільш збалансованою в українській історіографії» [32, с. 332]. Під загадковою «збалансованістю» концепції В. Балушка, мабуть, малася на увазі її теоретична обґрунтованість, сумнівний зміст якої лишився поза увагою історіографа. Нагадаю, що сам В. Балушок позиціонує себе як вірного послідовника «московської етнологічної школи» [2, с. 25, 28], теорію етносу очільника якої Ю. Бромля український етнолог активно використав для побудови власної версії україногенези.

На тлі згаданих концепцій ставлення К. Івангородського до «примордіалістської» ранньосередньовічної версії україногенези, до аргументів на її користь та до її прибічників видається дещо упередженим. Так, нищівній критиці з боку Костянтина Васильовича піддано відділ

української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (далі – НДІУ) на чолі із завідувачем Ю. Фігурним. Нібито дослідження його співробітників ранньосередньовічної концепції україногенези «демонструють дослідницьку поспішність, некомпетентність (історіографічну, археологічну, етнологічну, термінологічну) їхніх авторів, а звідси – поверховість, описовість, вибірковість, суперечливість і тенденційність... Крім того, вони глибоко тенденційні, схематичні, описові, присвячені тільки певному колу дослідників, позбавлені будь-якого теоретичного базису...». До того ж етнологи-українознавці сотворили собі кумира Л. Залізняка та ще й «голослівно звинувачують фахівця-етнолога В. Балушка в московорадянській філії» [32, с. 81].

Чому голослівно? Адже сам В. Балушок пише про «великі наукові здобутки... московської етнологічної школи», теорію етносу якої дослідник поклав в основу своєї концептуальної монографії «Етногенез українців» [2, с. 25, 28]. Мається на увазі та сама теорія етносу Ю. Бромля, про яку К. Івангородський писав, що вона створювалася за завданням партії для обґрунтування «нової історичної спільноти радянський народ» [32, с. 25]. Це не завадило В. Балушку використати цей сумнівний продукт «вітчизняної етнології... вироблений... радянськими етнологами, переважно з Москви» [2, с. 25] для обґрунтування своєї версії україногенези. Як не завадило і самому К. Івангородському «визнати гіпотезу В. Балушка найбільш збалансованою в межах сучасної української історіографії, присвяченої реконструкції етнічної історії східних слов'ян» [32, с. 332]. Як теорія етносу Ю. Бромля, створена

за завданням партії для обґрунтування «нової історичної спільноти радянський народ», стала надійною теоретичною базою «найбільш збалансованої» в незалежній від Москви Україні версії україногенези, К. Івангородський не пояснює.

Якщо «гіпотеза В. Балущка найбільш збалансована», то чому вона найменш популярна серед фахівців та освічених українців, на відміну від незбалансованої, теоретично необґрунтованої, тенденційної і «зумовленої винятково політико-ідеологічними чинниками», за В. Балущком [2, с. 10–12; 4, с. 4], «примордіалістської» ранньосередньовічної концепції україногенези?

До числа прибічників останньої належать і співробітники відділу етнології Інституту українознавства МОНУ, які зазнали надто різкої, тенденційної, огульної і, як на нашу думку, упередженої критики з боку К. Івангородського.

Не буду заперечувати певні формальні недоліки деяких текстів молодих співробітників відділу (описовість, зайвий публіцистичний пафос, суперечливість тощо). Однак пояснюються вони недосвідченістю атакуючих етнологів, тож не варто вважати їх невиправними смертними гріхами перед українською етнологією [32, с. 81]. З власного досвіду знаю, що абсолютно негативна чи, навпаки, позитивна, без зауважень рецензія на статтю чи книгу, як правило, не буває об'єктивною. Тож різко негативна, без будь-якого позитиву, критика досліджень усього колективу етнологів-українознавців К. Івангородським, на мою думку, свідчить про його певну упередженість. А назвати багаторічну роботу відділу «науковою профанацією» виходить за рамки будь-якої наукової дискусії. Адже у відділі етнології НДІУ, з

2004 р. очолюваному Ю. Фігурним, свого часу працювали знані дослідники україногенезу – етнологи, археологи, антропологи, філософи. Зокрема, співробітником відділу протягом 30 років, майже до самої смерті у 2021 р., був видатний український археолог-славіст та етнолог, чл.-кор. НАНУ В. Баран. У відділі тривалий час працювали доктори історичних наук О. Таланчук, С. Сегеда, Р. Терпиловський, В. Крисаченко, Л. Залізник, кандидати історичних наук С. Конча, Я. Баран, О. Хоменко та інші знані вчені. Огульна негативна характеристика наукового доробку відділу етнології епітетами на кшталт «некомпетентність, поверховість, тенденційність, профанація» тощо звучить як особиста і незаслужена образа поважних вчених, які багато років вивчали в його стінах проблеми україногенези.

Як зразок для наслідування співробітникам відділу етнології Костянтинем Васильовичем пропонується аспірантська робота Ю. Кириченко. «На противагу цьому (етнологічним студіям згаданого відділу етнології. – Л. З.), як приклад, можна навести хоча б «історіографічно-етнологічну» дисертацію Ю. Кириченко, нещодавно захищену в Київському національному університеті та присвячену так само «концепціям українського етногенезу»... Молода київський етнолог все ж зуміла значно опукліше виділити основні больові точки та уникнути надмірного етноцентричного пафосу, базованого винятково на ідеологічній упередженості», – пише К. Івангородський [32, с. 82].

Автор цих рядків добре знайомий з дисертацією як Ю. Кириченко [37], так і роботою на аналогічну тематику О. Шакурової (Лебедевої) [62; 63] з

критикованого відділу етнології, бо свого часу погодився бути опонентом на захистах обох дисертанток. На той час автор цих рядків вважав історіографічний аналіз сучасного стану досліджень в галузі україногенезу нагальною необхідністю. Захищалися згадані дослідниці приблизно в один час, і їхні дисертаційні дослідження здалися нам рідними сестрами по сумлінності виконання, достатнім, але не надмірним для кандидатського дослідження науковим рівнем, певною описовістю, неперевантаженістю етнологічною теорією та аналітикою. Тобто дисертації початкуючих етнологинь саме такі, якими й мають бути, за вимогами ДАК, кандидатські дисертації як кваліфікаційні роботи і яких бачив сотні за 20 років членства у спеціалізованій раді по захисту докторських дисертацій КНУ імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Етнологія». Як опонент на захисті обох дисертанток я не помітив у роботі О. Шакурової якогось «надмірного етноцентричного пафосу, базованого винятково на ідеологічній упередженості», а в дисертації Ю. Кириченко – якогось підвищеного теоретико-методологічного рівня.

Очевидною заслугою молодих дослідниць була проведена ними велика історіографічна робота зі збору, опису та систематизації авторських концепцій походження українського народу, абсолютно необхідна для подальшої розробки проблеми україногенези на сучасному науковому рівні.

Пам'ятаю, ще у 90-х роках минулого століття у тому ж таки відділі етнології автор цих рядків неодноразово говорив з В. Бараном, С. Сегедою, Ю. Фігурним про нагальну необхідність для вирішення проблеми україногенези аспірантського

історіографічного дослідження на тему «Походження українського народу. Історія вивчення». Таке первинне емпіричне дослідження проблеми україногенези стало б необхідним підґрунтям для подальшої наукової розробки проблеми і привабило б до її вирішення молодь. Адже академічна наука на той час якщо й зверталася до питань україногенези, то лише в плані порятунку пріснопам'ятної концепції ДРН шляхом її адаптації до нових історичних реалій. Очікувати від «зваженої академічної спільноти» принципового й об'єктивного вирішення проблеми україногенези не доводилося, оскільки вона стала заповідником для класиків радянської історіографії, поряд з якими зростало нове покоління кар'єрних істориків, що вправлялися в справі захисту, оновлення та модернізації ДРН.

Тож, нарешті, знайшлися молоді дослідниці, які разом із науковими керівниками виконали роботу «академічної спільноти», надто зайнятої порятунком радянської ідеології ДРН. Вони наважилися на спробу об'єктивно проаналізувати різні авторські версії україногенези, зокрема й радянські ідеології на кшталт ДРН, не злякавшись реакції прибічників останніх. Вони зробили ту первинну історіографічну роботу, без якої подальше вирішення питань україногенези не було б продуктивним. І за це їм слід дякувати, а не лаяти за «описовість, поверховість, слабкий теоретико-методологічний базис» тощо. Аналітичної глибини і високої теорії початкуючі етнологині сягнуть на докторському рівні.

А щодо проблеми кумирів у науці, то абсолютно погоджуся з критиком, що там їм не місце, і давнє гасло «не сотвори собі кумира» науковців стосується

безпосередньо. Але всі ми грішні, і попри блага наміри кумири з різних причин часом з'являються. У В. Балущка таким кумиром є очільник «московської етнологічної школи» Ю. Бромлей з його теорією етносу; у Н. Юсової – «батько» великого вчення про ДРН В. Мавродін; у Н. Бондаренко – філософ і археолог Ю. Павленко, який, як на нашу думку, ще недооцінений ні філософами-цивілізаціоністами, ні палеоетнологами-індоевропейцями, ні археологами. Та й у Костянтина Васильовича, здається, є свій кумир, судячи з численних реверансів на адресу Г. Касьянова в своєму прекрасному історіографічному дослідженні проблем етногенезу східних слов'ян. У тексті фундаментальної монографії К. Івангородського 2018 р. [32] прізвище Г. Касьянова незмінно супроводжується висловлюваннями крайньої поваги – «слухно наголошує» (с. 32), «має рацію» (с. 77), «досить вдало окреслив» (с. 77), «справедливо концентрує увагу» (с. 200), «слухно вказує» (с. 204) тощо.

Так сталося, що поки «академічна спільнота» перші 30 років незалежності переймалася порятунком радянської ідеології ДРН у її сталінській ортодоксальній формі В. Мавродіна [58; 67; 68; 69] або в модернізованій постмодерністській іпостасі О. Толочка [57], відділ етнології НДІУ дискутував з прибічниками тієї самої ДРН [18; 24; 27] та працював над відродженням ранньосередньовічної версії україногенезу М. Грушевського [18; 20; 22; 6; 59; 63]. У цих 30-літніх зусиллях етнологів-українознавців К. Івангородський побачив лише «поспішність, некомпетентність, тенденційність, брак теорії та наукову профанацію», лишивши поза увагою факт, що крах концепції ДРН в Україні

та відродження ранньосередньовічної версії україногенезу стався за безпосередньою участю дослідників згаданого наукового колективу.

Що ж собою являють згадані «універсальні етнологічні закономірності етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи» – «ефемерний експромт» Л. Залізняка, про який у Європі ніхто нічого не чув» [32, с. 193], чи етнологічну реальність? Також, на вимогу опонентів, спробуємо додатково аргументувати кожну означену позицію.

У вирішенні питань етногенезу народів середньої смуги Європи, на нашу думку, слід враховувати декілька універсальних для зазначеного регіону етнологічних принципів [20, с. 95–98, 117–123; 22, с. 49; 31, с. 436]:

1. Підхід до етносів як етнокультурних організмів, що в певний час народжуються, проходять життєвий цикл еволюційних трансформацій і неминуче дезінтегруються, розчиняючись серед сусідів. Методологічним підґрунтям такого підходу є напрацювання класиків європейської історичної науки О. Шпенглера [66], А. Тойнбі [56] та їхнього послідовника в СРСР Л. Гумільова [12], які розглядали відомі соціальні феномени (культура, цивілізація, етнос) як соціальні організми, що у своєму розвитку проходять певний життєвий шлях.

2. Вік етносу визначається ретроспективно, шляхом визначення за допомогою даних різних дисциплін (історія, археологія, мовознавство, етнографія, антропологія тощо) початкової точки безперервності етнокультурного розвитку конкретного народу [20, с. 65–68; 31, с. 432–437].

Ця методика широко застосовується в палеоетнології та археології для

пошуків етногенетичних коренів як окремих етносів, археологічним відповідником яких у первісні часи, за Г. Коссиною, Л. Клейном, М. Брайчевським, В. Генінгом, були археологічні культури, так і цілих мовних сімей, зокрема індоєвропейської. Наприклад, час виходу германських народів на історичну арену на початку I тис. до н. е. визначено ретроспективно, відштовхнувшись від історичних германців, у т. ч. й готів рубежу нашої ери, через низку генетично пов'язаних археологічних культур: Вельбар, Пшевор, генетичним попередником яких є культура Ясторф VII–III ст. до н. е. території Саксонії та Польщі.

Генетичне коріння історичних балтів початку I тис. н. е. через їхню генетичну попередницю милоградську культуру Полісся VII–I ст. до н. е. сягає сосницької культури кінця II тис. до н. е.

Прямими пращурами легендарних індоаріїв виявилася людність катакомбної культури українських степів II тис. до н. е., генетично пов'язана з героями Ригведи через племена культур Андрон казахських степів та Синташта Приуралля [36, с. 210–222; 42].

Аналогічним шляхом доведена безперервність етнокультурного розвитку від культури Корчак V–VII ст., через райковецьку культуру VIII–X ст. з русинами Південної Русі (X–XIII ст.), які, за А. Кримським, Ю. Шевельовим, Г. Півтораком, говорили на давньоукраїнських діалектах [40]. Подібну методику застосував П. Толочко у 1982 р., визначаючи вік м. Києва на основі встановлення тривалості безперервної життєдіяльності міста з раннього середньовіччя. Про «тяглість і генетичну спадковість (автохтонність) традицій заселення» Південної Русі, де «реалізувалася схема

поляни–руси–українці», останнім часом пише О. Моця [45, с. 111; 47, с. 54]. Його монографія 2012 р. має промовисту назву «Анти» – «руси» – «українці», в якій О. Моця, слідом за М. Грушевським, М. Брайчевським і кількома поколіннями їх послідовників, пише про безперервний розвиток українського етносу, починаючи від антів V ст. до русинів Київської Русі і далі до українців [46, с. 196–197]. Те ж саме зазначав Л. Терлецький [55, с. 167].

Словом, до визначення віку конкретного етносу чи етнічної спільноти шляхом встановлення безперервної етнокультурної тяглості свідомо чи підсвідомо масово зверталися різні дослідники в різні часи і в різних країнах. Кожен бажаючий може легко подовжити запропонований список аналогічних випадків відповідного власного наукового досвіду. То чому ж шановні опоненти заперечують право визначати за цією давно перевіреною різними дослідниками методикою час зародження українського народу?

3. *Переважає більшість європейських народів, що мешкають в зоні культурно-історичного впливу Римської імперії, народилася в ранньому середньовіччі у V–VII ст. (французи, німці, англійці, іспанці, чехи, серби, хорвати, поляки, українці та ін.).*

Не будемо перевантажувати аргументацію даного положення конкретними прикладами, а пошлемося на фундаментальну монографію відомого московського етнолога та археолога-славіста В. Седова «Славяне в раннем средневековье» [53]. Класик російської палеоетнології починає книгу програмною заявою: «У ранньому середньовіччі... закладаються основи тих етномовних

спільнот, які через епоху раннього та пізнього середньовіччя стягнули нашого часу. Паралельно зі складанням народностей у більшості регіонів Європи складається державність» [53, с. 3]. А наприкінці книги читаємо: «Антські племена пеньківської культури та їхні нащадки – хорвати, уличі та тиверці, – мабуть, заклали основу власне українських говірок» [53, с. 380]. Виявляється, навіть В. Седов, попри те, що його остання монографія має промовисту назву «Древнерусская народность», був прибічником ранньосередньовічної концепції походження слов'янських народів, зокрема й українців.

На основі аналізу археологічних матеріалів російський дослідник дійшов висновку, що слов'янські народи зародилися у ранньому середньовіччі. Західні слов'яни походять від склавинів (празько-корчацька культура), а південні – від антів (пеньківська культура) [53, с. 385], які прийшли у Подунав'я та на Балкани з території України у VI–VII ст. У ранньому середньовіччі слов'янські народи існували у формі споріднених племен та племінних союзів [53, с. 5–254], а в розвиненому середньовіччі (X–XII ст.) вони будують свої держави і трансформуються в середньовічні нації [53, с. 255–386]. Схоже, українські шанувальники «московської етнологічної школи» не знайомі з поглядами її видатного представника В. Седова на витоки слов'янських народів. Можливо, його впевненість у зародженні слов'янських народів на зорі середньовіччя переконала б і наших етнологів-москвофілів у правдивості ранньосередньовічної концепції україногенезу.

Від давньоукраїнських племен раннього середньовіччя слідом за

М. Грушевським виводили українців кілька поколінь знаних українських істориків: Н. Полонська-Василенко [52, с. 70], І. Крип'якевич [41, с. 29], Д. Дорошенко [14, с. 4], М. Чубатий [61], Я. Дашкевич [13, с. 49], Я. Ісаєвич [33, с. 111]; археологів: М. Брайчевський [8; 9, с. 154], Л. Залізняк [16, с. 130; 17, с. 121; 18], Баран В., Баран Я. [6, с. 206, 311]; етнологів: О. Гончаров [10, с. 26], Ю. Фігурний [59, с. 53], О. Шакурова (Лебедева) [63], Ю. Кириченко [37], М. Шостак [65]. Від антів V–VII ст. останніми роками починає україногенез О. Моця [46, с. 196–197] і навіть художник Л. Терлецький [55, с. 167].

З раннього середньовіччя виводять українську мову відомі українські лінгвісти: А. Кримський [40, с. 34], Ю. Шевельов [64, с. 205], О. Тараненко [54, с. 284], Г. Півторак [50; 51, с. 272–274], В. Німчук [48] та ін.

4. *Перша племінна фаза розвитку згаданих народів припадає на раннє середньовіччя (V–X ст.), коли вони склалися з окремих мовно і культурно споріднених племен з власними етнонімами і близькими діалектами. Праанглійська етнічна спільнота складалася з англів, саксів, ютів; прапольська – з мазовшан, лендзян, кашубів, слензян, віслян; праукраїнсько-руська – з полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, білих хорватів.*

Аргументи на користь цього твердження викладені вище.

5. *Племінний етап розвитку європейських етносів почався на зорі середньовіччя і закінчився в IX–X ст. їх консолідацією у власних державах з назвами, що походять від етноніма консолідуючого державотворчого етносу (Англія, Франція, Чехія, Сербія, Польща, Русь), що знаменувало виникнення відповідних*

аристократичних націй середньовіччя [53, с. 255–386]. Консолідації споріднених племен довкола правителя в державах середньовіччя сприяло поширення монотейстичної релігії християнства, як це сталося в державі Русь за часів Володимира Хрестителя. Впливи централізованих держав нерідко поширювалися на етнічні території сусідніх народів, формуючи середньовічні імперії з назвами, утвореними на основі етноніма титульного етносу.

6. *Імперські народи (Рим, Англія, Іспанія, Київська Русь та ін.) породили у завойованих провінціях дочірні етноси (романська, англійська, іспанська, руська групи народів), власна історія яких почалася в лоні відповідних імперій. Згадані дочірні етноси народилися внаслідок синтезу пануючої імперської етнокультури завойовників з автохтонною культурою завойованих етносів і почали власну історію з розпадом відповідних імперій* [20, с. 117–123; 22, с. 49–51; 31, с. 493–497].

Це положення далеко не нове в європейській етнології. У вітчизняній етнології його розробляли знані українські дослідники М. Чубатий, М. Браїчевський, Я. Дашкевич. Діаспорний дослідник М. Чубатий 60 років тому писав: «На руїнах Римської імперії вирости чотири романські народи, на руїнах Київської імперії – три східнослов'янські народи... Як бачимо, подібність поміж народами Римської імперії та народами Києво-Руської імперії – разюча» [61, с. 110–111].

На прямі паралелі між формуванням романських народів у Римській імперії та руської групи народів в імперії Русь звертав увагу М. Браїчевський [8, с. 80–81]. Він вважав білоруський та російський етноси відгалуженнями від «загальноруського (українського)

стовбуру», тобто похідними, дочірніми щодо русинів-українців, які були державотворчим етносом середньовічної імперії Русь [9, с. 154]. Схожі погляди на етногенез східнослов'янських народів мав Я. Дашкевич. Він розглядав білорусів, псково-новгородців та росіян як відгалуження від батьківського українського етносу [13, с. 49–50].

Автор цих рядків не претендує на першість у зазначеній тематиці, але зробив певний внесок у розробку проблеми походження постімперських білоруського, москово-російського, псково-новгородського етносів з лона давньоукраїнської імперії Русь [20, с. 117–121; 22, с. 49–51; 28, с. 72–74; 31, с. 493–497].

7. *Внаслідок буржуазних революцій XVII–XIX ст. на зміну аристократичним елітам феодальної Європи прийшла до влади численна активна й освічена верства підприємців-буржуа. Радикальна зміна національних еліт призвела до формування націй принципово нового типу – модерних націй Нового часу, які існують і в наш час у формі національних держав європейського типу (Фінляндія, Польща, Чехія, Хорватія, Греція, Угорщина, Франція та ін.). Сподіваюся, вимогливі опоненти звільнять автора цих рядків від обґрунтування цього загальновідомого положення.*

8. *Формування модерних націй в межах національних держав у Східній Європі гальмувалося пануючою тут деспотією азійського типу – російською імперією. Як наслідок, на відміну від Західної та Центральної Європи, на сході континенту трансформація народів у модерні європейські нації не завершилася до нашого часу, що є головною соціально-економічною проблемою народів пострадянського простору, зокрема й українців* [31, с. 589–595].

Це положення не є загальноновизнаним, як попереднє. Принаймні етнологи-москвофіли в Україні та поза її межами не визнають його з політичних міркувань. Однак добре відомо, що, окрім наукових опонентів, є і ненаукові, тобто категорія людей, яка принципово не сприймає з ідейних міркувань жодних контраргументів. Маються на увазі ідейні супротивники українців та їхньої держави, наукова дискусія з якими не має сенсу.

Не секрет, що в Україні до сьогодні лишаяються люди, що бачать українську історію через московські окуляри. До цієї категорії в Україні належить і певна частина шанувальників згадуваної «московської етнологічної школи», очолюваної Ю. Бромлеєм. Нагадуємо, що «теорія етносу» останнього мала на меті обґрунтування нового неоімперського ідеологічного покруча другої половини ХХ ст. – «нову історичну спільність – радянський народ», генетичним попередником якої була давньоруська народність – пріснопам'ятна «колиска трьох братніх народів», імперська ідеологема часів пізнього сталінізму. Попри те, що батьком останньої вважається декан Ленінградського університету В. Мавродін, «московська етнологічна школа» Ю. Бромлея активно розвивала, плакала, всіяко підтримувала і підтримує цю імперську ідеологему до сьогоднішнього дня включно, незважаючи на криваву імперську агресію москви на землі «братського» українського народу.

Ще одним «славним здобутком» московських етнологів є «концепція» триєдиного російського народу, започаткована імперським мракобісом графом С. Уваровим ще у ХІХ ст. і повторно проголошена міжнародним злочинцем

путіним напередодні вторгнення в Україну, як ідеологічне підґрунтя кривавої імперської агресії москви на землі «братського» українського народу. Тож «московська етнологічна школа» з її теорією етносу, що обґрунтовує «нову історичну спільність радянський народ», імперськими «концепціями» ДРН та «триєдиного російського народу» настільки себе дискредитувала, що заклики деяких академічних українських етнологів дотримуватися теоретичних побудов московських вчених звучать у наш час не лише дивно, але й двозначно [2, с. 25, 28].

Окремого історіографічного аналізу заслуговує «зважена позиція української академічної спільноти», численні представники якої на зорі незалежності зятято захищали радянські ідеологи на кшталт ДРН, а потім, тихенько «перезвувшись», поповнили лави прибічників ранньосередньовічної версії україногенези, в боротьбі з якою заробили жадані академічні регалії.

Тож не має значення, чи сприймають вірні адепти «московської етнологічної школи» наші аргументи на користь ранньосередньовічної версії україногенези, чи ні, – нам своє робить. І пам'ятаймо, що практика – критерій істини. А практика дослідження проблеми походження українського народу за останні 30 років така, що у наш час серед фахівців і просто освічених людей в Україні набуває усе більше прихильників заснована «батьком української історії» М. Грушевським ранньосередньовічна версія походження українців, що відповідає критеріям сучасної європейської етнології. Це свідчить на користь правдивості зазначеної концепції україногенези та переконливості наведених дослідниками аргументів, зокрема й тих, що відомі в літературі

з кінця ХХ ст. під назвою «універсальних законів етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи».

Висновки. Підводячи підсумок, значимо, що за доби незалежності в українській етнології сталися суттєві зрушення. Зокрема, на дальньому маргінесі опинилися аматорські фантастичні «концепції» про походження українців від різних доісторичних пращурів – трипільців, арійців тощо. Пішла в небуття радянська ідеологема «давньоруська народність», що була основою офіційної в СРСР пізньосередньовічної версії походження східнослов'янських народів, зокрема й українців. Їй на зміну прийшла започаткована М. Грушевським ранньосередньовічна концепція україногенези, яка відповідає закономірностям етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи за доби середньовіччя, Нового та Новітнього часів. На жаль, у дослідженні К. Івангородського, присвяченому історіографії проблеми етногенези східних слов'ян, не знайшлося місця для констатації цих важливих зрушень у проблематиці україногенези, що сталися в Україні за доби незалежності за участю співробітників критикованого згаданим історіографом відділу української етнології НДІУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсен Б. Уявлені спільноти. Київ: Критика, 2001. 272 с.
2. Балушок В. Етногенез українців. Київ, 2004. 232 с.
3. Балушок В. Коли ж народився український народ? *Дзеркало тижня*. 2005. № 15.
4. Балушок В. Українська етнічна спільнота. Етногенез, історія, етнімія. Біла Церква: Видавець В. О. Пішонківський, 2008. 304 с.
5. Балушок В. Етногенез українців: до історії вивчення, питання методології. *Проблеми історії Центральної та Східної Європи*. 2016. Вип. 5. С. 239–255.
6. Баран В. Д., Баран Я. В. Походження українського народу. Київ, 2002. 406 с.
7. Брайчевський М. Ю. Конспект історії України. Київ: ВПЦ «Знання», 1993. 208 с.
8. Брайчевський М. Про походження українського народу. *Матеріали до української етнології*. 1995. Вип. 1 (4). С. 72–82.
9. Брайчевський М. Ю. Походження українського народу. *Михайло Брайчевський. Вчений та особистість*. Київ: Фенікс, 2002, с. 142–154.
10. Гончаров О. Концепції етногенезу українців. *Українська етнологія: навчальний посібник*. Київ: Либідь, 2007. С. 16–26.
11. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. I. Київ, 1913. 500 с.
12. Гумилев Л. Н. Этногенез и биосфера земли. Москва, 1993. 213 с.
13. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України. *Україна. Наука і культура*. 1993. Вип. 26–27. С. 44–78.
14. Дорошенко Д. І. Нариси історії України. Львів, 1991. 574 с.
15. Залізник Л. Л. Население Полесья в мезолите. Киев: Наукова думка, 1991. 168 с.
16. Залізник Л. Л. Нариси стародавньої історії України. Київ, 1994.
17. Залізник Л. Л. Походження українського народу. *Матеріали до української етнології*. 1995. Вип. I (4). С. 115–123.
18. Залізник Л. Походження українського народу. Київ: Бібліотека українця, 1996. 80 с.
19. Залізник Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність. *Пам'ять століть*. 1996. № 2. С. 2–14.
20. Залізник Л. Від склавинів до української нації. Київ: Бібліотека українця, 1997. 256 с.
21. Залізник Л. Передісторія України в Х–V тис. до н. е. Київ: Бібліотека українця, 1998. 306 с.
22. Залізник Л. Проблеми етногенези українців з позицій сучасної європейської

- етнології. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2001. Вип. 6. С. 49–56.
23. Залізняк Л. Л. М. Ю. Браїчевський і походження слов'янських народів. *Михайло Браїчевський. Вчений і особистість*. Київ, 2002. С. 67–83.
24. Залізняк Л. Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? *Магістеріум. Археологічні студії*. 2003. Вип. 11. С. 82–94.
25. Залізняк Л. Походження українців. В лещатах імперських міфів. *Магістеріум. Археологічні студії*. 2005. Вип. 20. С. 94–100.
26. Залізняк Л. Л. Біля витоків етнічного поділу людства. *Етнічна та етнокультурна історія людства*. Київ: Наукова думка, 2005. С. 9–68.
27. Залізняк Л. Походження українців: між наукою та ідеологією. Київ: Темпора, 2008. 104 с.
28. Залізняк Л. Л. Древнерусская чи давньоукраїнська народність? *Магістеріум. Археологічні студії*. 2009. Вип. 36. С. 70–75.
29. Залізняк Л. Ще раз про «Искажение историографического процесса Л. Л. Залізняка» відносно давньоруської народності. *Українці: витоки та історичні долі*. Київ: Темпора, 2011. С. 187–200.
30. Залізняк Л. Чи жили українці в Київській Русі, або Ще раз про п'яту графу мешканців княжого Києва. *Українці: витоки та історичні долі*. Київ: Темпора, 2011. С. 272–296.
31. Залізняк Л. Стародавня історія України. Київ: Темпора, 2019. 640 с.
32. Івангородський К. Етнічна історія східних слов'ян в сучасній історіографії. Черкаси, 2018. 422 с.
33. Ісаєвич Я. Походження українців: історіографічні схеми і політика. *Матеріали до української етнології*. 1995. Вип. 1 (4). С. 103–115.
34. Касьянов Г. В. Инженерно-технические секции профсоюзов Украины в социалистическом строительстве, 1926–1937 годы. Диссертация кандидата исторических наук. Киев, 1986. 239 с.
35. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. Київ, 1999. 351 с.
36. Клейн Л. С. Время кентавров. Степная прародина греков и ариев. Санкт-Петербург: Евразия, 2010. 496 с.
37. Кириченко Ю. Проблема походження українського народу в сучасній українській історіографії. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. № 41. С. 94–99.
38. Конча С. До питання про українську етногенетичну нішу. *Україна і світ: етнічні, науково-інтелектуальні та освітні виміри / упор.: І. Грабовська та ін.* Київ: УВС, 2004. С. 239–248.
39. Конча С. Історія поглядів на український етногенез. *Українознавство: навч. посібник*. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2008. С. 209–227.
40. Кримський А. Ю. Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася. *Нариси з історії української мови*. Київ, 1922. С. 16–37.
41. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 520 с.
42. Кузьміна Е. Е. Откуда пришли индоарии. Москва, 1994.
43. Моця О. Давньоруська народність. *УЖ*. 1990. № 7. С. 3–13.
44. Моця О. «З міфів народів світу»: про час появи східнослов'янських націй. *Ruthenica*. Київ, 2002. С. 64–69.
45. Моця О. П. Південна «Руська земля». Київ: Корвін пресс, 2007. 264 с.
46. Моця О. «Анти» – «руси» – «українці». Формування ідентичності у слов'ян півдня Східної Європи V–XIX ст. Київ: Наукова думка, 2012. 218 с.
47. Моця О. «Внутрішня» Русь у контексті уточнення меж. *Археологія*. 2015. № 1. С. 51–60.
48. Німчук В. В. Південні давньоруські говори – основа української мови. *Історія української мови*. Київ, 1996. С. 257–269.
49. Павленко Ю. В. Теоретико-методологічні засади дослідження східнослов'янських народів у цивілізаційному контексті. *Ruthenica*. Київ, 2002. С. 9–24.

50. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. Київ, 1993. 200 с.
51. Півторак Г. П. Коли ж виникла українська мова? *Історія української мови*. Київ, 1996. С. 270–279.
52. Полонська-Василенко Н. В. Історія України: в 2-х т. Київ, 1992. Т. 1–2.
53. Седов В. В. Славяне в раннем средневековье. Москва, 1995. 416 с.
54. Тараненко О. О. Мова Київської Русі: вузол історико-лінгвістичних і політико-ідеологічних проблем. *Історія української мови*. Київ, 1996. С. 280–286.
55. Терлецький Л. Етногенез українського народу. Львів, 2007. 623 с.
56. Тойнбі А. Дослідження історії. Т. 1–2. Київ, 1995. 614 с.
57. Толочко О. П. Воображенная народность. *Ruthenica*. Київ, 2002. С. 112–117.
58. Толочко П. П. Древнерусская народность: воображаемая или реальная. Санкт-Петербург, 2005. 220 с.
59. Фігурний Ю. Особливості і закономірності зародження, формування українського етносу від найдавніших часів до середини XIV ст. на теренах України: етнічні, державотворчі і націєтворчі процеси в українознавчому вимірі. Київ, 2010. 158 с.
60. Фігурний Ю. Наукова модель періодизації походження українців у праці В. Балушка «Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія». *Гілея*. 2016. Вип. 112. С. 108–112.
61. Чубатий М. Княжа Русь – Україна та виникнення трьох східнослов'янських народів. Нью-Йорк, 1964.
62. Шакурова О. Походження українського народу в історіографічному дискурсі кінця XIX – початку XXI ст.: автореф. дис... канд. іст. н. Переяслав, 2016. 18 с.
63. Шакурова О. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XXI ст.). Київ, 2017. 272 с.
64. Шевельов Ю. В. Чому общерусский язык, а не виборуська мова. *Історія української мови*. Київ, 1996. С. 191–205.
65. Шостак М. В. Основні теорії утворення Київської Русі в українознавчих дослідженнях XX–XXI ст. Київ, 2011. 142 с.
66. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Москва, 1993. 588 с.
67. Юсова Н. М. Генезис концепції давньоруської народності в історичній науці СРСР (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). Вінниця: ТОВ «Консоль», 2005. 545 с.
68. Юсова Н. «Давньоруська народність»: (1930-ті – перша половина 1940-х рр.). Київ, 2006. 620 с.
69. Юсова Н. Як «скресає крига» над «искаженими» дискурсами «професіоналів». *Український історичний збірник*. Київ: ІУ НАНУ, 2008. Вип. 11. С. 444–470.

REFERENCES

1. ANDERSEN, B. (2001). *Imagined Communities*. Kyiv: Krytyka, 272 p. [in Ukr.]
2. BALUSHOK, V. (2004). *Ethnogenesis of Ukrainians*. Kyiv, 232 p. [in Ukr.]
3. BALUSHOK, V. (2005). When was the Ukrainian Nation Born? *Dzerkalo tyzhnia* (Mirror of the Week), № 15. [in Ukr.]
4. BALUSHOK, V. (2008). *Ukrainian Ethnic Community. Ethnogenesis, History, Ethnonymy*. Bila Tserkva: Published by V. Pishonkivskiyi, 304 p. [in Ukr.]
5. BALUSHOK, V. (2016). Ethnogenesis of Ukrainians: to the History of Study, Issues of Methodology. *Problems of the History of Central and Eastern Europe*. Issue 5, pp. 239–255. [in Ukr.]
6. BARAN, V., BARAN, Ya. (2002). *The Origin of the Ukrainian People*. Kyiv, 406 p. [in Ukr.]
7. BRAICHEVSKYI, M. (1993). *Synopsis of the History of Ukraine*. Kyiv: Knowledge Publishing and Printing Center, 208 p. [in Ukr.]
8. BRAICHEVSKYI, M. (1995). About the Origin of the Ukrainian People. *Materialy do ukrainskoi etnolohii* (Materials to the Ukrainian Ethnology), Issue 1 (4), pp. 72–82. [in Ukr.]
9. BRAICHEVSKYI, M. (2002). The Origin of the Ukrainian People. *Mykhailo Braichevskiyi*.

- A Scientist and a Personality*. Kyiv: Phoenix, pp. 142–154. [in Ukr.]
10. HONCHAROV, O. (2007). Concepts of Ethnogenesis of Ukrainians. *Ukrainian Ethnology: A Textbook*. Kyiv: Lybid, pp. 16–26. [in Ukr.]
11. HRUSHEVSKYI, M. (1913). *History of Ukraine-Rus*. Vol. I. Kyiv, 500 p. [in Ukr.]
12. GUMILEV, L. (1993). *Ethnogenesis and the Biosphere of the Earth*. Moscow, 1993. 213 p. [in Rus.]
13. DASHKEVYCH, Ya. (1993). The Echo of the Ages: Three Views on the Past and Present of Ukraine. *Ukraina. Nauka I kultura* (Ukraine. Science and Culture), Issue. 26–27, pp. 44–78. [in Ukr.]
14. DOROSHENKO, D. (1991). *Essays on the History of Ukraine*. Lviv, 574 p. [in Ukr.]
15. ZALIZNIAK, L. (1991). *The Population of Polesie in the Mesolithic*. Kyiv: Naukova dumka, 168 p. [in Ukr.]
16. ZALIZNIAK, L. (1994). *Essays on the Ancient History of Ukraine*. Kyiv. [in Ukr.]
17. ZALIZNIAK, L. (1995). The Origin of the Ukrainian People. *Materialy do ukrainskoi etnologii* (Materials to Ukrainian Ethnology), Vol. I (4), pp. 115–123. [in Ukr.]
18. ZALIZNIAK, L. (1996). *The Origin of the Ukrainian People*. Kyiv: Biblioteka ukraintsia, 80 p. [in Ukr.]
19. ZALIZNIAK, L. (1996). Old Russian Nation: Imperial Myth or Historical Reality. *Pamiat stolit* (Memory of the Centuries), № 2, pp. 2–14. [in Ukr.]
20. ZALIZNIAK, L. (1996). *From the Slavyny to the Ukrainian Nation*. Kyiv: Biblioteka ukraintsia, 256 p. [in Ukr.]
21. ZALIZNIAK, L. (1998). *Prehistory of Ukraine in the 10th–5th Millennia BCE*. Kyiv: Biblioteka ukraintsia, 306 p. [in Ukr.]
22. ZALIZNIAK, L. (2001). Problems of Ethnogenesis of Ukrainians from the Point of View of Modern European Ethnology. *Magisterium. Arkheolohichni studii* (Magisterium. Archaeological Studios), Issue 6, pp. 49–56. [in Ukr.]
23. ZALIZNIAK, L. (2002). M. Yu. Braichevskiy and the Origin of the Slavic Peoples. *Mykhailo Braichevskiy. A Scientist and a Personality*. Kyiv, pp. 67–83. [in Ukr.]
24. ZALIZNIAK, L. (2003). Whether the Ice of the Old Rus Nationality has Disappeared above the Kyivan Rus? *Magisterium. Arkheolohichni studii* (Magisterium. Archaeological Studios), Issue 11, pp. 82–94. [in Ukr.]
25. ZALIZNIAK, L. (2005). Origin of Ukrainians. In the Grips of Imperial Myths. *Magisterium. Arkheolohichni studii* (Magisterium. Archaeological Studios), Issue 20, pp. 94–100. [in Ukr.]
26. ZALIZNIAK, L. (2005). At the Origins of the Ethnic Division of Mankind. *Ethnic and Ethnocultural History of Mankind*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 9–68. [in Ukr.]
27. ZALIZNIAK, L. (2008). *Origin of Ukrainians: Between Science and Ideology*. Kyiv: Tempora, 104 p. [in Ukr.]
28. ZALIZNIAK, L. (2009). Old Russian or Old Ukrainian Nationality? *Magisterium. Arkheolohichni studii* (Magisterium. Archaeological Studios), Issue 36, pp. 70–75. [in Ukr.]
29. ZALIZNIAK, L. (2011). Once Again about “Distortion of the Historiographical Process by L. L. Zalizniak” Regarding the Old Rus People. *Ukrainians: Origins and Historical Destinies*. Kyiv: Tempora, pp. 187–200. [in Ukr.]
30. ZALIZNIAK, L. (2011). Did Ukrainians Live in Kyivan Rus, or Once Again about the Fifth Graph of the Inhabitants of Princely Kyiv. *Ukrainians: Origins and Historical Destinies*. Kyiv: Tempora, pp. 272–296. [in Ukr.]
31. ZALIZNIAK, L. (2019). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Tempora, 640 p. [in Ukr.]
32. IVANHORODSKYI, K. (2018). *Ethnic History of Eastern Slavs in Modern Historiography*. Cherkasy, 422 p. [in Ukr.]
33. ISALIEVYCH, Ya. (1995). The Origin of Ukrainians: Historiographical Schemes and Politics. *Materialy do ukrainskoi etnologii* (Materials to Ukrainian Ethnology), Vol. 1 (4), pp. 103–115. [in Ukr.]
34. KASIANOV, H. (1986). *Engineering and Technical Sections of Trade Unions of Ukraine in Socialist Construction, 1926–1937*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in History]. Kyiv, 239 p. [in Rus.]

35. KASIANOV, H. (1999). *Theories of Nation and Nationalism*. Kyiv, 351 p. [in Ukr.]
36. KLEIN, L. (2010). *Time of Centaurs. The Steppe Urheimat of the Greeks and Aryans*. St. Petersburg: Eurasia, 496 p. [in Rus.]
37. KYRYCHENKO, Yu. (2013). The Problem of the Origin of the Ukrainian People in Modern Ukrainian Historiography. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* (Ethnic History of the Peoples of Europe), № 41, pp. 94–99. [in Ukr.]
38. KONCHA, S. (2004). To the Question of the Ukrainian Ethnogenetic Niche. *Ukraine and the World: Ethnic, Scientific-Intellectual and Educational Dimensions*. Kyiv: UVS, pp. 239–248. [in Ukr.]
39. KONCHA, S. (2008). History of Views on Ukrainian Ethnogenesis. *Ukrainian Studies: A Textbook*. Kyiv: Kyiv University Publishing House, pp. 209–227. [in Ukr.]
40. KRYMSKYI, A. (1922). The Ukrainian Language, Where it Came from and How it Developed. *Essays on the History of the Ukrainian Language*. Kyiv, pp. 16–37. [in Ukr.]
41. KRYPIAKEVYCH, I. (1990). *History of Ukraine*. Lviv: Svit, 520 p. [in Ukr.]
42. KUZMINA, E. (1994). *Where did the Indo-Aryans Come from?* Moscow. [in Rus.]
43. MOTSIA, O. (1990). Old Rus Nationality. *UIZ* (Ukrainian Historical Journal), № 7, pp. 3–13. [in Ukr.]
44. MOTSIA, O. (2002). “From the Myths of the World”: About the Time of the East Slavic Nations Emergence”. *Ruthenica*. Kyiv, pp. 64–69. [in Ukr.]
45. MOTSIA, O. (2007). *Southern “Rus Land”*. Kyiv: Korvin Press, 264 p. [in Ukr.]
46. MOTSIA, O. (2012). “Antes” – “Rus” – “Ukrainians”. *The Formation of Identity Among the Slavs of Southern Eastern Europe in the 5th–19th Centuries*. Kyiv: Naukova dumka, 218 p. [in Ukr.]
47. MOTSIA, O. (2015). “Internal” Rus in the Context of Clarifying Borders. *Arkheolohiia* (Archaeology), № 1, pp. 51–60. [in Ukr.]
48. NIMCHUK, V. (1996). Southern Old Rus Dialects – the Basis of the Ukrainian Language. *History of the Ukrainian Language*. Kyiv, pp. 257–269. [in Ukr.]
49. PAVLENKO, Yu. (2002). Theoretical and Methodological Foundations of the Study of East Slavic Peoples in the Context of Civilization. *Ruthenica*. Kyiv, pp. 9–24. [in Ukr.]
50. PIVTORAK, H. (1993). *Ukrainians: Where We Come from and our Language*. Kyiv, 200 p. [in Ukr.]
51. PIVTORAK, H. (1996). When did the Ukrainian Language Emerge? *History of the Ukrainian Language*. Kyiv, pp. 270–279. [in Ukr.]
52. POLONSKA-VASYLENKO, N. (1992). *History of Ukraine: in 2 Volumes*. Kyiv, Vol. 1–2. [in Ukr.]
53. SEDOV, V. (1995). *Slavs in the Early Middle Ages*. Moscow, 416 p. [in Ukr.]
54. TARANENKO, O. (1996). The Language of Kyivan Rus: a Knot of Historical-Linguistic and Political-Ideological Problems. *History of the Ukrainian Language*. Kyiv, pp. 280–286. [in Ukr.]
55. TERLETSKYI, L. (1995). *Ethnogenesis of the Ukrainian People*. Lviv, 623 p. [in Ukr.]
56. TOYNBEE, A. (1995). *Study of History*. Vol. 1–2. Kyiv, 614 p. [in Ukr.]
57. TOLOCHKO, O. (2002). Imagined Nationality. *Ruthenica*. Kyiv, pp. 112–117. [in Ukr.]
58. TOLOCHKO, O. (2005). *Old Russian Nationality: Imagined or Real*. St. Petersburg, 220 p. [in Ukr.]
59. FIHURNYI, Yu. (2010). *Peculiarities and Regularities of the Emergence and Formation of the Ukrainian Ethnos from the Earliest Times to the Middle of the 14th Century on the Territory of Ukraine: Ethnic, State-Building and Nation-Building Processes in the Ukrainian Studies Dimension*. Kyiv, 158 p. [in Ukr.]
60. FIHURNYI, Yu. (2016). Scientific Model of Periodization of the Origin of Ukrainians in the Work of V. Balushok “Ukrainian Ethnic Community: Ethnogenesis, History, Ethnonym”. *Hileia*, Issue 112, pp. 108–112. [in Ukr.]
61. CHUBATYI, M. (1964). *Princely of Rus – Ukraine and the Emergence of Three East Slavic Peoples*. New York. [in Ukr.]

62. SHAKUROVA, O. (2016). *The Origin of the Ukrainian People in the Historiographical Discourse at the End of the 19th and the Beginning of the 21st Centuries*. [A thesis for Candidate of Sciences degree in History]. Pereiaslav, 18 p. [in Ukr.]
63. SHAKUROVA, O. (2017). *Basic Concepts of the Ethnogenesis of the Ukrainian People: National Historiography (the End of the 19th – Beginning of the 21st Century)*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]
64. SHEVELOV, Yu. (1996). Why the Common Russian Language and not the Vibchorus Language. *History of the Ukrainian Language*. Kyiv, pp. 191–205. [in Ukr.]
65. SHOSTAK, M. (2011). *Basic Theories of the Formation of Kyivan Rus in Ukrainian Studies of the 20th–21st Centuries*. Kyiv, 142 p. [in Ukr.]
66. SPENGLER, O. (1993). *Sunset of Europe. Essays on the Morphology of World History*. Moscow, 588 p. [in Ukr.]
67. YUSOVA, N. (2005). *The Genesis of the Concept of Ancient Rus Nationality in the Historical Science of the USSR (1930s – the First Half of the 1940s)*. Vinnytsia: Konsol LLC, 545 p. [in Ukr.]
68. YUSOVA, N. (2006). “Old Rus Nationality” (1930s – First Half of 1940s). Kyiv, 620 p. [in Ukr.]
69. YUSOVA, N. (2008). How “the Ice Breaks” Over the “Distorted” Discourses of “Experts”. *Ukrainian Historical Collection*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the NASU, Vol. 11, pp. 444–470. [in Ukr.]

Окремого історіографічного аналізу заслуговує «звужена позиція української академічної спільноти», численні представники якої на зорі незалежності затято захищали радянські ідеологеми на кшталт ДРН, а потім, тихенько «перевзувшись», поповнили лави прибічників ранньосередньовічної версії україногенези, в боротьбі з якою заробили жадані академічні регалії.